

Н. Даценко

ПРО СТРУКТУРУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

У статті розглядається структура соціальної компетентності як наукова проблема. Здійснено огляд існуючих підходів та виділені основні структурні компоненти соціальної компетентності.

The article deals with the structure of social competence as a scientific problem. Made the survey of existing approaches and highlighted the main structural components of social competence.

Актуальність дослідження. Формування компетентної особистості на сьогодні є одним із пріоритетних напрямків освіти та виховання молоді. Реформування освіти передбачає відновлення змісту навчання з орієнтацією на "ключові компетентності", оволодіння якими дозволить учням вирішити різні проблеми в професійному, соціальному, повсякденному житті. Адже лише життєво компетентна особистість зможе реалізувати себе в умовних умовах сучасного суспільства і перетворювати його в майбутньому. Проблема формування саме соціальної компетентності, як однієї з ключових, вбирає в себе багато вагомих питань, актуальних для стратегічного розвитку системи освіти.

Метою нашого розгляду є аналіз проблеми структури соціальної компетентності, а також стану наукової розробки цього питання.

У вітчизняній науці, на противагу від західних країн, це питання є недостатньо вивченим. І досі відсутня єдність в поглядах різних авторів, оскільки не існує усталеного погляду щодо цього питання. З кінця ХХ ст. в пострадянському просторі ця проблема дедалі набирає актуальності і набуває міждисциплінарного характеру (Л. Шабатура, С. Бахтеєва, О. Гиндина, Д. Єгоров, В. Цветков тощо).

В Україні коло досліджень, присвячених проблемі структури соціальної компетентності досить обмежене. Українські дослідники Л. Лепіхова, Л. Сохань, І. Єрмаков більше уваги приділяють відповідно соціально-психологічній компетентності вчителя та життєвій компетентності особистості; В. В. Радул, О. В. Михайлов – соціальній зрілості. Тому, звичайно, проблема структури соціальної компетентності потребує вивчення.

Соціальну компетентність визначають як інтегроване особистісне утворення, зміст якого складають взаємозв'язки соціальних знань, соціальних вмінь та навичок, досвіду, особистісних якостей та характеристик. Ці компоненти по-різному виокремлюються різними авторами у структурі соціальної компетентності.

Н. В. Калініна до складових соціальної компетентності відносить: **когнітивно-поведінкову**, що має відношення до значимої для суб'єкта соціальної діяльності, та включає знання про суспільство та самого себе, вміння їх інтегрувати, навички соціальної взаємодії, конструктивні способи взаємодії у важких ситуаціях; та **мотиваційно-особистісну**, що відображає ставлення до суспільства, відображене в мотивації, цінностях та якостях особистості, включаючи мотиви саморозвитку та досягнення, цінність "Я" та цінність "іншого", соціальну відповідальність, усвідомленість життя як ведучу мотиваційну тенденцію розвитку особистості [4].

Т. М. Смагіна виділяє в структурі соціальної компетентності **знаннєвий, ціннісний та поведінковий** компоненти. До знаннєвого компоненту вона відносить, зокрема, знання про правила комунікації; про суспільство та суспільні закони; про процеси прийняття суспільних рішень; про основи співпраці та спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій.

Ціннісний передбачає здатність відчувати власну гідність, до співробітництва; шанувати права людини; визначати власну позицію; до соціальної відповідальності; бути принциповим; усвідомлювати потребу захищати права і власні інтереси, не порушуючи прав інших; бути толерантним. **Поведінковий**, відповідно, означає вміти визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштуватися на спілкування з іншими; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі в групі та команді; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність [11].

Т. С. Кондратова і Н. М. Сажина визначають такі компоненти та змістовні елементи в структурі соціальної компетентності: **особистісний компонент** (соціальна відповідальність; емоційна стійкість; соціальність;

© Даценко Н., 2012

особистісна активність; адекватна самооцінка; вольовий контроль; впевненість у собі; толерантність; мотивація досягнення); **діяльнісний компонент** (уміння аналізувати ситуації взаємодії людей; правильно оцінювати вербальну і невербальну експресію у взаємодії з іншими людьми; передбачати наслідки діяльності та поведінки своєї та інших; логіка соціальної взаємодії; та навички конструктивної взаємодії з оточуючими; комунікативного контролю; товариськості; організації продуктивної, соціально-орієнтованої діяльності); **когнітивний компонент** (знання про сутність, структуру, функції соціальної компетентності, девіантної поведінки, про сутність здорового способу життя; знання про якості особистості, що дозволяють успішно соціалізуватися в суспільстві, наявність і рівень розвитку їх у себе; знання про способи взаємодії людей у суспільстві) та **морально-ціннісний компонент** (наявність життєвих орієнтацій і цілей; прийняття здорового способу життя, усвідомлення небезпеки вживання наркотичних засобів [5].

Л. О. Варяниця виділяє такі критерії соціальної компетентності школярів як **емоційно-ціннісний**, що виявляється в умінні розуміти власні емоції та адекватно реагувати на емоційні прояви однолітків; **соціально-когнітивний**, що свідчив про обізнаність із соціальними нормами, законами соціуму, опанування способів побудови безконфліктних стосунків; та **комунікативний** критерій засвідчував сформованість у дітей умінь обирати адекватні способи спілкування з однолітками та дорослими, виявляти в мовленнєвій комунікації свою індивідуальність [1].

М. О. Докторович на основі системного підходу розробила і науково обґрунтувала таку структуру соціальної компетентності: **когнітивно-ціннісний компонент; емоційно-мотиваційний компонент; інтерактивно-комунікативний та поведінково-діяльнісний** [3]. Когнітивно-ціннісний передбачає наявність знань, соціальних уявлень, системи цінностей особистості, розуміння соціальної дійсності. Емоційно-мотиваційний характеризується емоційним ставленням до соціуму та мотивами діяльності (основну роль відіграють мотиви, їх сформованість; розвиток соціально ціннісних та особистісно-значущих мотивів). Інтерактивно-комунікативний передбачає здійснення продуктивної комунікації з індивідами та групами; виконання різних ролей комунікації. Поведінково-діяльнісний представлений мірою ціннісного ставлення до соціуму через поведінку та діяльність.

Дослідниця визначила функції соціальної компетентності (інформативну; атитюдну; життєво-футурологічну; рефлексивну; комунікативну; діяльнісну); фактори, які сприяють її формуванню (включення у соціальну діяльність; соціальний вибір дії; суб'єкт-суб'єктна взаємодія); її характерні ознаки (диференційність та гнучкість); зміст (проявляється в інтелектуальній, особистісній, комунікативній, інформаційній, моральній сферах).

С. В. Макаров вважає в особистісному аспекті компетентність є якістю, в якій, при усій цілісності, можна виявити окремі компоненти: 1) мотиваційно-особистісний; 2) когнітивний; 3) операційний компонент [6]. С. В. Нікітіна, до двох перших компонентів додає два наступні: комунікативно-діяльнісний та рефлексивний [7, с. 80]. В. В. Цветков виділяє наступні структурні компоненти соціальної компетентності школярів: інтерактивно-комунікативний; партисипативно-діяльнісний; організаційно-управлінський; регулятивно-захисний [12, с. 26-27]. Л. В. Свірська розрізняє такі складові соціальної компетентності: когнітивна; операційно-технологічна; мотиваційна; етична; поведінкова; соціально-ціннісна [9].

Цікавим, на наш погляд є підхід до структури соціальної компетентності В. Ш. Масленнікової та Л. Н. Шабатури Вони вирізняють дещо інші компоненти:

1) індивідуально-особистісний; 2) соціологічний; 3) життєво-футурологічний [13].

Ці складові надають можливість вважати соціальну компетентність комплексною характеристикою особистості, яку дуже складно обмежити. Рівневість в розгляді структури соціальної компетентності помітна і в дослідженні О. В. Прямікової. Соціальна компетентність як аспект індивідуальної свідомості, на думку цього автора, відповідає за конструювання особистістю соціальних стосунків усіх рівнів, починаючи з родини та закінчуючи політикою. Соціальна компетентність є набором альтернативних складових, необхідних для реалізації своїх цілей в суспільстві, частково перевірених на власному досвіді. Соціальну компетентність вона умовно розділяє на 2 аспекти: 1) це те, що усвідомлено особистістю, прийнято ним внаслідок роздумів, розуміння, співвідношення; 2) це те, що засвоєно особистістю на рівні стереотипів та прийнято як керівництво до дії [8, с. 40-41].

Важливість врахування вікової динаміки та наявності вікових особливостей в процесі розвитку складових соціальної компетентності також зазначається авторами. На думку Н. В. Калініної, психологічні складові соціальної компетентності детермінуються завданнями вікового розвитку та ведучою для кожного віку соціально-значущою діяльністю, розгортаються у відповідності до вікових закономірностей становлення особистості на кожному віковому етапі та відображаються в комплексі інтегративних особистісно-поведінкових новоутворень кожного віку [4].

В. Слот та Х. Спанярд у своїй моделі соціальної компетентності висувають ряд зобов'язань до певної вікової групи. Основним параметром виміру є зобов'язання. Зобов'язання – це вимоги, що висуваються соціумом особистості. Компетентність є рівновагою між віковими задачами та наявністю навичок, необхідних для вирішення нагальних проблем [10, с. 69]. Дослідники визначили зобов'язання особистості для кожного вікового періоду, що означає необхідність диференційного та гнучкого підходу до вивчення, формування та виміру соціальної компетентності особистості. Однак дослідження вікових особливостей розвитку складових соціальної компетентності не є достатніми і потребують подальшого вивчення.

М. Гончарова-Горяньська на основі аналізу праць зарубіжних авторів, зазначає три підходи щодо визначення соціальної компетентності:

1) на основі конкретних соціальних навичок (певні стратегії, що використовує особистість для ефективної взаємодії з соціумом);

2) на основі параметрів виміру соціальної компетентності (ситуативні прояви рівня соціальної компетентності);

3) на основі якості поведінки соціально компетентної особистості (сукупність певних якостей особистості, особливості її характеру та поведінки [2, с. 72].

Аналіз літературних джерел дозволяє дійти висновку, що поки не існує чіткої структури поняття "соціальна компетентність". Як бачимо, серед дослідників досі не має усталеного погляду, а коло поглядів обмежується кількістю дослідників. Кожна структурна модель має як свої переваги, так і недоліки. Більшість структурних моделей базується на знаннях та навичках (Л. Шабатура, С. Бахтеева та ін.), менша – на якості соціально компетентної поведінки (М. Безруких, Б. Боумрін, В. Слот, Х. Спанярд тощо), ще менша – на критеріях прояву соціальної компетентності (А. Зольні, П. Лафрін'єр, Д. Думас).

Багатогранність категорії "соціальна компетентність" формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх, керованих і некерованих факторів. Структура соціаль-

ної компетентності розширюється та звужується залежно від поглядів дослідників щодо цієї категорії, серед авторів існують певні протиріччя щодо структурних компонентів соціальної компетентності. Наявна необхідність подальшого дослідження структури соціальної компетентності та розробки практичних методик виявлення рівня сформованості та розвитку соціальної компетентності. Соціальна компетентність настільки всеосяжна характеристика особистості, що її дуже важко лаконічно визначити та чітко розділити межі структурних компонентів, оскільки часто вони є прозорими та умовними. Протиріччя дослідників вказують на те, що проблема структури соціальної компетентності потребує прискіпливої уваги фахівців.

Соціальна компетентність – це багатогранна характеристика особистості, яка своєю багатокомпонентністю охоплює всю множину та глибину функціонування особистості в соціумі. Оскільки особистість – істота суто соціальна, то формат соціальної компетентності охоплює як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із оточуючим соціальним середовищем, так і самопочуття та самоприйняття особистістю самої себе в постійно мінливому соціумі. Саме рівновага цих полярностей може визначати соціальну компетентність. На наш погляд в структурі соціальної компетентності важливо розрізнити як змістовні компоненти в горизонтальному вимірі (когнітивний, емоційно-мотиваційний, особистісно-ціннісний, комунікативно-поведінковий), так і вертикальний вимір, що відображає ці складові на індивідуальному та суто соціальному рівні. Таким чином, в структурі соціальної компетентності ми розрізняємо:

1) **когнітивний** компонент на індивідуальному рівні передбачає достатній рівень соціального інтелекту, знання про себе та своє місце у світі, планування власного життєвого сценарію, на суто соціальному рівні передбачається уявлення про соціальні норми, правила та закони, передбачає розуміння соціальної дійсності, дивергентне та творче мислення щодо побудови соціальної взаємодії, продуктивного вирішення конфліктів, співробітництва, здорового способу життя, поведінки у складних ситуаціях тощо, розуміння закономірностей суспільного буття та розвитку суспільства і світу.

2) **емоційно-мотиваційний** компонент на індивідуальному рівні передбачає емоційне ставлення до оточення, розуміння власних емоцій, почуттів, психічну саморегуляцію, мотиви власного саморозвитку та досягнень на суто соціальному рівні передбачається розуміння емоційних проявів, бажань, очікувань інших, відчуття нюансів соціальних ситуацій, вміння налаштуватися на спілкування, наявність соціальних мотивів;

3) **особистісно-ціннісний** компонент передбачає збереження непорушним власного пропріуму, наявність почуття власної гідності, відповідальності, принципово-

сті, визначення власної позиції, на суто соціальному рівні це шанування прав інших, цінність "іншого", толерантність, наявність не викривлених соціально-орієнтованих ціннісних орієнтацій;

3) **комунікативно-поведінковий** компонент на індивідуальному рівні характеризується наявністю певного соціального досвіду, вміння вербалізації думки, виявляти в мовленнєвій комунікації свою індивідуальність, розмаїття технік поведінки; на суто соціальному рівні – навичок ефективної взаємодії з соціумом, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, продуктивно співпрацювати з дорослими та однолітками, вміння діяти адекватно ситуації, виконання соціальних ролей, застосовувати технології трансформації та комунікативного розв'язання конфліктів та виходу з кризових ситуацій тощо.

Ця структурна модель, як й інші, відносно відкриває характеристики структурних складових, більш ґрунтовно розкриває структуру соціальної компетентності. Дослідження цих компонентів відповідно до вікової динаміки розвитку та різних умов освітнього середовища потребує подальшої уваги з боку фахівців різних галузей науки.

1. Варяниця Л. О. Дитяча субкультура як фактор соціалізації молодшого школяра в навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / Л. О. Варяниця. – Луганськ., 2006. – 23 с. 2. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горянська // Рідна школа. – 2004. – № 7-8. 3. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / М. О. Докторович. – К., 2007. – 20 с. 4. Калинина Н. В. Развитие социальной компетентности школьников в образовательной среде: психолого-педагогическое сопровождение / Н. В. Калинина. – Ульяновск : УИПК ПРО, 2004. – 228 с. 5. Кондратова Т. С. Развитие социальной компетентности подростков в общеобразовательной школе / Т. С. Кондратова, Н. М. Сажина // Синергетика образования. – Вып. 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: http://www.sinobr.ru/artcls/a12_2.html. 6. Макаров С. В. Психолого-дидактические условия и факторы формирования акмеологической компетентности кадров управления : Автореф. дис. ... канд. психол. наук / С. В. Макаров. – М., 2004. – 21 с. 7. Никитина С. В. Становление социальной компетентности старшеклассников современной общеобразовательной школы : Дис. ... канд. пед. наук / С. В. Никитина. – Омск, 2004. – 214 с. 8. Прямикова Е. В. Развитие социального мышления старшеклассников в процессе изучения общественных дисциплин : Дис. ... канд. социол. наук / Е. В. Прямикова. – Екатеринбург, 2004. – 166 с. 9. Свирская Л. Н. Организационно-педагогические условия становления начал ключевых компетентностей ребенка дошкольного возраста : Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л. Н. Свирская. – Великий Новгород, 2004. – 26 с. 10. Слот В. Нидерландская модель социальной помощи детям и подросткам, ориентированная на социальную компетенцию / В. Слот, Х. Спанярд // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2000. – № 1. 11. Смагіна Т. М. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема / Т. М. Смагіна // Вісник Житомирського державного університету. Вип. 50. Педагогічні науки. – 2010. – С. 138-142. 12. Цветков В. В. Формирование социальной компетентности сельских школьников : Дис. ... канд. пед. наук / В. В. Цветков. – Великий Новгород, 2002. – 155 с. 13. Шабатура Л. Н. Становление социальной компетентности личности в процессе гуманизации профессионального образования : Дис. ... канд. философ. наук / Л. Н. Шабатура. – Омск, 1996. – 167 с.

Надійшла до редколегії